

СТРАТИГ-АВТОКРАТОР ТИБЕРІЙ У ВІЙНІ З АВАРАМИ 568–570 рр.

Володимир Лагодич

STRATEGIST-AUTOCRATOR TIBERIUS IN WAR WITH AVARS 568–570

Volodymyr Lahodych

Among Justinian the Great's (527–565) successors, the personality and career of Byzantine warlord and politician Tiberius stand out. Despite the lack of statements about Tiberius' early life, there were enough facts about the circumstances that led to his rise in the hierarchy of late Roman society. Emperor Justin II (565–578) trusted him personally, and he also participated in diplomatic negotiations with barbarians, where he represented Roman interests. Along with the weak health of Justin, these circumstances contributed to the following adoption of a future warlord by the Emperor's Family. Relationship with Avar Khanate had already been in priority for Tiberius before he was elected Justin's co-ruler in 576. Taking part in talks with nomads, Tiberius focused on the necessity of renewing alliances with the Avars and directing military power toward the tribes that posed a constant threat to the Empire. In perspective, Tiberius' course of appeasement with the nomads brought an end to the war in 568–570. His actions provided the Empire with the possibility of strengthening political and military might in the Danube limes in the next few years and also politically neutralized the Avars through permanent military conflicts with their closest neighbors.

In practice, the Nomad noble, being enriched with money from Constantinople, made peace with Romeis. The Avars increased their military strength by focusing their efforts on conquering Slavs. This circumstance in one way let the nomads to start their foreign policy pressure on Empire again. Political vicissitudes of the last quarter of the VI cent. were accompanied by the exchange of ambassadorial missions, the provision of gifts, as a means of influencing third parties to a specific political course in the early Middle Ages.

Keywords: Avar Khanate, Byzantine Empire, Tiberius, diplomatic relations, Sclavins.

В історіографії питання військово-політичних відносин між Східною Римською імперією та політичними об'єднаннями кочовиків залишаються нерозкритими донині, незважаючи на постійну увагу дослідників. Причинами цього є низка факторів – від зв'язку теми дипломатії Риму та «варварського світу» із загальноісторичними проблемами пізньої Античності та раннього Середньовіччя до репрезентації варварських народів у тогочасних римських джерелах.

Нестабільні відносини Константинополя з етноплемінним союзом аварів займають у цьому контексті окреме місце. Після включення кочової орди до складу зовнішньополітичної системи Східного Риму внаслідок федеративного договору 557/558 р., номади на короткий час стали клієнтами Імперії. На час дії союзу, аварська знать неодноразово висловлювала претензії східноримським імператорам щодо збільшення матеріальних виплат та передання територій. Зрештою, це призвело до розриву договору на час правління Юстина II (іл. 1) та розгортання першої аваро-візантійської війни. Подальше призначення базилевсом Тиберія на посаду стратига-автократора Балканських володінь Імперії виступило каталізатором переговорного процесу між сторонами та припинення конфлікту.

Серед досліджень кількох останніх років, проблематика відносин аварів та Візантійської імперії у ході правління Юстина II стала дотичною темою публікацій низки авторів (Жданович 2016, с. 881–893; Жданович 2019 (а), с. 8–29; Мельник 2020, с. 41–70; Митрофанов 2016, с. 359–367; Пилипчук 2016, с. 128–130; Кузовков 2014, с. 112–115). Разом з тим, наведені дослідження носять узагальнюючий характер як щодо історії аварів, так і стосовно внутрішньополітичних змін у Східноримській Імперії після 565 р.

Іл. 1. Візантійський імператор Юстин II (565–578), зображений на соліді (аверс). Легенда на аверсі: «D[omi] N[us] IVSTINVS P[ater] P[at]riae AVGG[ustus] [лат. «Володар Юстин, Батько Батьківщини, Великий»]». Легенда на реверсі: «VICTORIA AVGGG [лат. «Перемога Трьох августів»]» нижче – «CON[stantinopolis] OB[RYZA] [лат. «Константинополь. Чисте золото»]». Переклад легенд наш, джерело зображення: numisbids.com

Корпус джерел, які проливають світло на політичну кар'єру Тиберія представлений насамперед творами ромейських істориків. З їх числа можемо виділити твори «Історія» Менандра Протектора (Menander 1985, р. 307), «Церковна історія» Євагрія Схоластика (Evagrius 1898, р. 285, однойменний твір Іоана Ефеського (John of Ephesus 1860, р. 463), а також панегірична поема «Похвала Юстину Молодшому» Коріппа Африкана Граматика (Corippi 1581, р. 93).

Переходячи до висвітлення теми, вважаємо доцільним коротко охарактеризувати відносини Ромей та політичної одиниці аварів до 568 р. З часу укладення першого договору Візантії та Каганату 557/558 р., стосунки Імперії та ко-

чової знаті деградували (Пилипчук 2016, с. 127–128). Причинами цього були: 1) сповідування аварами самостійного зовнішньополітичного курсу, спрямованого на отримання регулярних грошових виплат від союзників та супротивників; 2) ослаблення економіки Східного Риму внаслідок активних завоювань Юстиніана I, внаслідок чого наступники імператора не могли продовжувати виплату субсидій клієнтам Імперії; 3) зменшення мілітарного потенціалу Візантії, а також присутності ромейських військ на Мезійському лімесі (іл. 2) (внаслідок чого авари у 557/558 р. й стали федератами Імперії); 4) силовий вакуум серед варварського населення Балкан, де авари виступали гегемоном; 5) схилання Юстина II до розриву договору з аварами внаслідок взаємовигідних відносин із тюркським каганом Істемі (роки правління: 554–576).

Іл. 2. Балканські провінції та населені пункти Східної Римської Імперії на Північних Балканах у VI ст. Умовні позначки: 1) території, на які здійснювались походи аварів протягом війни 568–570 рр.; 2) місто Сирмій, взяте кочовиками в облогу протягом конфлікту. Позначки виконані автором на основі повідомлень «Історії» Менандра Протектора. Джерело зображення: demis.nl.

Таким чином, станом до середини 60-х років VI ст. поміж Ромеєю та аварами накопичилась низка протиріч. Одразу з початком царювання Юстина II, авари поспішили надіслати послів для поновлення договору та отримання грошових виплат. У якості відповіді Юстин запропонував кочовикам «...отримати замість грошей страх...» (Menander 1985, р. 94). Дипломатичне протистояння політій з 568 р. обернулось війною. Ареал конфлікту простягався від Верхньої течії Дунаю через провінцію Паннонія на схід до Мезії II.

Тиберій до початку війни з аварами займав посаду коміта кавалерійської схоли ескубіторів (Corippi 1581, р. 73) – елітного підрозділу у складі східноримського війська. Відомо, що політик

походив із сім'ї офіцера низького рангу родом із Фракії (John of Ephesus 1860, p. 180). Коріпп Африкан Граматик вказує, що на початку правління Юстина Тиберій був проголошений консулом (Corippi 1581, p. 79).

У подальшому, візантійські історики не повідомляють про персону Тиберія аж до кінця 60-х років VI ст. Причиною цього є відносно мирне існування Імперії станом на початок правління Юстина II. Водночас, останній у ході боротьби за престол позбувся військової еліти часу правління Юстиніана – Германа, Юстина та Нарсеса. Таким чином, новий правитель був зацікавлений у довірених воєначальниках.

Перебіг війни з аварами вплинув на кар'єрне зростання офіцера. Кочовики, зайнявши території Паннонії та Мезії, взяли в облогу місто Сирмій (іл. 3). Спроби аварського кагана Баяна I взяти населений пункт штурмом, а пізніше – схилити гарнізон до капітуляції, були провальними (Menander 1985, p. 224–226). Збройне протистояння зайшло у глухий кут та потягло поновлення переговорів між кочовиками та Константинополем з другої половини 568 р. До стану

Іл. 3. Діорама пізньоримського міста Сирмій, розташована у Археологічному музеї Імператорського палацу у Сремській Митровиці, Республіка Сербія. Композиція відтворює панораму міста протягом IV ст. – 582 р. Джерело зображення: carskapalata.rs.

romeїв у 568 та 569 рр. були направлені аварські послы, очолені нобілем Таргітієм. Обидві місії закінчились для сторін підтримкою *status-quo* (Menander 1985, p. 138–142).

Конструктивним наслідком цих подій стало призначення Юстином «...Тиберія як уповноваженого полководця для переговорів та вирішення кожної справи [вимог, висунутих аварами]» (Menander 1985, p. 142). Очевидно, під «уповноваженим полководцем» (грец. «автократора стратігону») Менандр мав на увазі призначення Тиберія як стратиґа-автократора (букв. «полководця з необмеженою владою»; посадовця, що розпоряджається військовою та цивільною адміністрацією).

Попри те, що Тиберій був «...всланий Юстином із великим військом...» (Evagrius 1898, p. 208), його місія із самого початку носила дипломатичний характер. Цілком можливо, корпус, наданий Юстином стратиґу, був нечисельним, що навело Тиберія на можливість вивести Імперію з конфлікту шляхом дипломатії. У другій половині 570 р., отримавши чергову відмову до замирення від базилевса, авари спрямували посольство до Тиберія. У ході перемовин стратиґа з аварським нобілем Апсіхом, сторони досягли умов миру, відповідно до яких: 1) Імперії, у якості заручників, передавались нащадки знаті аварів; 2) Константинополь зобов'язувався надати Каганату території Паннонії II для заселення (Menander 1985, p. 148).

Примітна при цьому аргументація політики щодо аварів Тиберія: «якби були у римлян... діти князів скіфських [аварських], то батьки заручників не погодились би порушити мирні умови, хоча хаган і мав такий задум...». Ці рядки можна трактувати як доказ того, що авари не мали єдиного виробленого політичного курсу стосовно Візантії.

Тим не менш, базилевса проект поновлення федеративного договору не влаштував, і війна продовжилась. Джерела інформують про як мінімум одну баталію аварів та ромеїв, що відбулась до кінця 570 р. Сутичка завершилась, за даними Менандра, поразкою корпусу Тиберія (Menander 1985, р. 150). Євагрій, інформує, що війська під командуванням стратига «... не витримали навіть погляду варварів, а сам ... [полководець] ледь не потрапив до полону» (Evagrius 1898, р. 208).

Водночас, Іоан Ефеський, описуючи дії Тиберія на політичній арені, надає йому епітет «переможний» (John of Ephesus 1860, р. 422). Іоан Бікларійській під 570 р. прямо вказує про перемогу воєначальника над аварами (Iohannis 1894, р. 212). У результаті, суперечливі дані хроністів дозволяють нам погодитись із припущенням Дж. Мартіндейла про те, що до кінця війни з аварами відбулось принаймні дві битви (Martindale 1992, р. 1234–1235). Переможцями з першої вийшли римляни, з другої, можливо більш масштабної – кочовики.

У підсумку, перемога аварів 570 р. потягла за собою відновлення переговорного процесу та подальше укладення договору, текст якого до нас не дійшов. З огляду на відсутність конкретної інформації щодо змісту угоди в хроністів, можемо припускати про затвердження пунктів, винесених Апсіхом Тиберію, згаданих вище. Поза тим, ромейська сторона надавала дипломатичний захист аварам по укладенні договору. На це вказує епізод із проханням кочового нобілітету до Тиберія повернути «...коней, срібло та весь обоз» (Menander 1985, р. 150), яких авари втратили у ході нападів балканських слов'ян, що було в підсумку виконано. У результаті, договір 570 р. можна звести до наступних положень:

- зобов'язання родоплемінної знаті аварів передати ромеям своїх нащадків у якості заручників. Цей пункт забезпечував Імперію від повторних нападів кочовиків;
- передачі аварам на заселення територій провінції Паннонія включно з населеними пунктами. При цьому, номади навряд були зацікавлені у зайнятті міст, які нещодавно брали в облогу. Зважаючи на специфіку розвитку кочових суспільств Залізної доби, авари, найімовірніше, мали метою встановити контроль над торгівлею та ливарною справою у регіоні;
- надання грошових виплат кочовикам з боку Константинополя. Зважаючи на характер заяв Таргітія та Апсіха у ході переговорів 568–570 рр., мова очевидно йшла про субсидії, еквівалентні сумам, які Ромея зобов'язалась надавати аварам за умовами федеративного договору 557/558 р. Разом із тим, джерела не уточнюють розміру виплат, що надходили аварам;
- захисту аварських обозів з боку візантійських сил у регіоні.

Відтворений нами можливий зміст аваро-ромейського договору 570 р. дозволяє припускати, що за його наслідками кочовій політії повторно надавався статус клієнта Імперії. У цей час Юстин сконцентрував свої зусилля на протистоянні із Персією Сасанідів, війна з котрою поновилась у 572 р. Протягом наступного року здоров'я автократора суттєво погіршилось, наслідком чого стало обрання у 576 р. Тиберія співправителем імператора. Юстин до своєї смерті у 578 р. залишався правителем *de-jure*, передавши усю повноту влади дружині Софії та Тиберію, якому доручив «Виправити... похибки, керуючи державою з усією старанністю» (Evagrius 1898, р. 208–209). Водночас, авари на цей період зосередились на укладенні союзу з лангобардами та франкським королівством Австразія.

Таким чином, місія ромейського полководця Тиберія відіграла заключну роль у завершенні війни Імперії з аварами 568–570 рр. Не маючи достатніх військових сил, а також досвіду полководця, Тиберій від початку призначення на посаду очільника адміністрації провінцій Паннонія, Мезія I та Мезія II у 570 р. здійснював спроби завершити війну дипломатичним шляхом. Такі дії стратига не погіршили ставлення до його персони Юстина II, який був зацікавлений у особисто відданих полководцях. У подальші роки, політика Тиберія, спрямована на мирні відносини з аварами, проявиться у ході його самостійного правління.

Список джерел та літератури

- ЖДАНОВИЧ, О., 2016, Посольства аваров у Менандра Протектора (комментированный перевод фрагментов источника). Золотоордынское обозрение, Т. 4 (4), 881–893.
- ЖДАНОВИЧ, О., 2019, Авари в Європі. Кочовики в системі візантійської дипломатії раннього Середньовіччя. Київ: Темпора.
- КУЗОВКОВ, В., 2014, Свідощтва візантійських історичних творів про відносини Східної Римської імперії з кочовиками Північного Причорномор'я. Науковий вісник МДУ імені В. О. Сухомлинського. Історичні науки. Вип. 3. 37 (105), 112–115.
- МЕЛЬНИК, В., 2020, Социально-правовые реалии «Аварского каганата»: фактор Yersinia pestis и дискурс международной правосубъектности восточноевропейского кочевого сообщества. Анналы юридической истории, Т. 4 (3), 30–72.
- ПИЛИПЧУК, Я., 2016, Аварский каганат в системе международных отношений раннего средневековья. Arhivum Eurasiae Medium Aevi 22, 125–160.
- Corippi Africani Gramatici, 1581, De Laudibus Justini Avgusti Minoris, Heroico Carmine, Libri IV, Antwerpiae. Iohannis abbatis Biclarensi Chronica a. 567–590, 1894, MGH Auct. ant. 11 S. (III), 207–220.
- MARTINDALE, J., 1992, The Prosopography of Later Roman Empire. Vol. III, A. D. 527–641 (Vol. IIIB), Cambridge: University Press.
- The Ecclesiastical History of Evagrius with the Scholia, 1898, Ed. with introduction, critical notes and indices by Bidez J., Parmentier L., London.
- The History of Menander the Guardsman, 1985, Introduction essay, text, translation and historical notes Blockley R., Liverpool.
- The Third Part of the Ecclesiastical History of John Bishop of Ephesus, 1860, Translated by Smith R., Oxford.

References

- Corippi Africani Gramatici, 1581, De Laudibus Justini Avgusti Minoris [Corippus, In praise of the younger Justin]. Libri IV, Antwerpiae. [In Latin].
- Iohannis abbatis Biclarensi Chronica a. 567–590 [John of Biclaro, Chronicle]. 1894, MGH Auct. ant. 11 S. (III), 207–220. [In Latin].
- KUZOVKOV, V., 2014, Svidotstva vizantiiskykh istorychnykh tvoriv pro vidnosyny Skhidnoi Rymsoi imperii z kochovykamy Pivnichnoho Prychornomoria [Byzantine works of historical evidence about the relationship of the Eastern Roman Empire with Nomads of The Northern Black Sea Littoral in IV–VII cent.]. Naukovyi visnyk MDU imeni V. O. Sukhomlynskoho. Istorychni nauky. Vyp. 3. 37 (105), 112–115. [In Ukrainian].
- MARTINDALE, J., 1992, The Prosopography of Later Roman Empire. Vol. III, A. D. 527–641 (Vol. IIIB), Cambridge: University Press. [In English].
- MELNIK V., 2020, Sotsialno-pravovye realii «Avarskoho kahanata»: faktor Yersinia pestis i diskurs mezhdunarodnoi pravosubektnosti vostochnoevropeiskoho kochevoho soobshchestva [Socio-legal realities of the «Avar Khaganate»: the Yersinia pestis factor and the discourse of the international legal personality of the Eastern European nomadic community]. Annaly yurydychnoi istorii, T. 4 (3), 30–72. [In Russian].
- PILIPCHUK, Ya., 2016, Avarskii kahanat v sisteme mezhdunarodnykh otnoshenii ranneho srednevekovia [The Avar Khaganate in the System of International Relations of the Early Middle Ages]. Arhivum Eurasiae Medium Aevi 22, 125–160. [In Russian].
- The Ecclesiastical History of Evagrius with the Scholia, 1898, Ed. with introduction, critical notes and indices by Bidez J., Parmentier L., London. [In English].
- The History of Menander the Guardsman, 1985, Introduction essay, text, translation and historical notes Blockley R., Liverpool. [In English].
- The Third Part of the Ecclesiastical History of John Bishop of Ephesus, 1860, Translated by Smith R., Oxford. [In English].
- ZHDANOVICH, O., 2016, Posolstva avarov u Menandra Protektora (kommentirovannyi perevod frahmentov istochnika) [Embassies of the Avars at Menander the Protector (commented translation of source fragments)]. Zolotoordynskoe obozrenie, T. 4 (4), 881–893. [In Russian].

Стратиг-автократор Тиберій у війні з аварами 568–570 рр.

Серед ряду правителів-наступників Юстиніана Великого (527–565), особливу увагу приваблює персона та кар'єра візантійського полководця та політика Тиберія. Попри відсутність свідчень про ранні роки життя Тиберія, достеменно відомо про обставини, що посприяли його зростанню в ієрархії пізньоримського суспільства: особиста довіра імператора Юстина II (565–578), а також участь у дипломатичних переговорах із варварами, де останній представляв інтереси ромеїв. Вкупі зі слабким здоров'ям Юстина, ці обставини посприяли усиновленню імператорською фамілією полководця.

Взаємовідносини з Аварським каганатом займали для Тиберія пріоритетну роль ще до часу обрання його співправителем Юстина у 576 р. Беручи участь у перемовинах із кочовиками, Тиберій приділяв увагу необхідності поновлення союзницьких відносин із аварами та спрямування їх збройної потуги на ті племінні об'єднання, що становили для Імперії постійну загрозу. В перспективі, курс Тиберія на замирення з номадами призвів до завершення війни 568–570 рр. Дії полководця надали Імперії можливість зміцнити політичну та мілітарну потугу на Дунайському лімесі в подальші роки, а також політично нейтралізувати аварів шляхом постійних збройних конфліктів із найближчими сусідами.

На практиці, кочова знать, задобрена грошовими виплатами з боку Константинополя, замиралась із ромеями. Спрямувавши зусилля на підкоренні племінних об'єднань слов'ян, авари збільшили свою військову потугу. Ця обставина, у свою чергу, дозволила кочовикам поновити зовнішньополітичний тиск на Імперію. Політичні перипетії останньої чверті VI ст. супроводжувались обміном посольськими місіями, наданням дарів, як засобом схиляння політіями раннього Середньовіччя третіх сторін до конкретного політичного курсу.

Ключові слова: Аварський каганат, Візантійська імперія, Тиберій, дипломатичні відносини, склавини.

Volodymyr Lahodych, PhD student, Faculty of history Ivan Franko National University of Lviv; research assistant «Lviv Historical Museum».

Володимир Лагодич, аспірант I-го року навчання, історичний факультет ЛНУ імені Івана Франка; молодший науковий співробітник КЗ ЛОР «Львівський історичний музей».

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0677-4408>

Received: 24.01.2023

Advance Access Published: March, 2023